

XVII. YÜZYIL BATI RUMELİ TÜRKÇESİ

Prof. Dr. Gürer Gülsevin (2017), XVII. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi (Yaşayan Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tarihî Dönemlerini Belirleyebilmek İçin Bir Yöntem Denemesi Örneği), Ankara, 202 s., ISBN: 9789751633477

Yavuz KARTALLIOĞLU*

Dil Araştırmaları, Güz 2017/21: 225-228

Teknolojinin ilerlemesine rağmen çağdaş ağız araştırmalarının zorlukları ortada iken tarihî ağız araştırması yapmaya çalışmak büyük bir cesaret ve geniş bir bilgi birikimi gerektirir. İncelenmesi planlanan tarihî döneme ait ses kayıtları da var olmadığına göre böyle bir ağız çalışması daha çok ağız özelliklerinin standart yazı özelliklerinden ayırt edilerek kaydedildiği metinler aracılığı ile yapılabilir. Tarihî Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili belki de en önemli verileri içeren kaynak Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eseridir. Seyahatname'de 17. yüzyıldaki konuşma dili, farklı diller ve ağızlara ait kayıtlar vardır; bu kayıtlardan bazıları da Batı Rumeli Türkçesine aittir. Prof. Dr. Gürer Gülsevin'i tarihî bir ağız araştırmasına yönelten sebep de öncelikle Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki dönemin standart dilinden farklı olan bu kayıtlar olmalıdır.

XVII. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi (BRT) adlı eser, Batı Rumeli Türkçesinin XVII. yüzyıldaki durumunu belirleyebilmek için yazılmıştır. Ancak bunun nasıl belirleneceği üzerine de “önerilmiş, tartışılmış, denenmiş, kabul edilmiş bir yöntem, teknik” ortaya konulmuş değildir (Gülsevin 2017: 14). Kitapta ilgili dönemin özelliklerini belirleyebilmek için şu dört yolla veri toplanmıştır:

1. XVII. yüzyılda yazılmış eserlerden ağız özellikleri gösterebilecek olan metinler (1.Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2.Latin harfli transkripsiyon metinleri.)
2. Komşu dillere (Sırpça, Arnavutça, Makedonca) geçmiş Türkçe kelimeler.
3. Rumelili şair ve yazarların eserleri.
4. Tarihî ve yaşayan Türk yazı dilleri ve ağızlarının karşılaştırılması yoluyla ulaşılabilecek arkakik-periferik özellikler.

Bu dört yolla toplanan veriler değerlendirildiğinde, Batı Rumeli Türkçesi ağızlarının XVII. yüzyıldaki birçok özelliği belirlenmiştir (14). Kitapta en çok XVII. yüzyılda yazılmış ağız özelliklerinin kaydedildiği metinlerden (*Seyahatname* ve *Michiel Martelini Derlemesi*) veri elde edilirken Rumelili şair ve yazarların eserlerinden sınırlı sayıda veriye ulaşılmıştır (24).

Kitap öncelikle bilimsel bir projenin ürünüdür; Gürer Gülsevin, Alpay İğci, Aydın Güler, Yiğit Seyis ve Adıye Şimşek projede yer alan kişilerdir (7). Proje çalışmalarının başlangıcında 21 transkripsiyon metni tespit edilmiş ve bunlar Alpay İğci tarafından günümüz alfabesine aktarılmıştır. Bunların içinde sadece dört tanesinin BRT özellikleri taşıdığı belirlenmiş olup Alpay İğci tarafından Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, yavuzkartallioğlu@gmail.com

verileri ile birlikte dört transkripsiyon metninin verilerini içeren *17. Yüzyılda Batı Rumeli Türkçesinin Özellikleri* adlı bir doktora tezi hazırlanmıştır. Gülsevin tarafından hazırlanan kitapta ise dört transkripsiyon metninden sadece *Michiel Martelini Derlemesi* (MMD) kullanılmıştır. Saraybosna’da bulunan bir kodeks, cönk ve mecmua niteliğinde olan, İtalyan alfabesine göre düzenlenen MMD hakkında birkaç makale ve bir kitapta küçük bölüm dışında bilgi yoktur (22).

Kitabın Giriş kısmı yukarıda da kısaca bahsedilen “konu, amaç, literatür özeti, gereç ve yöntem, tarihî bir dönemdeki ağzın özelliklerini belirleyebilmenin yolları” bölümlerinden oluşturulmuştur. İkinci kısım olan “Bulgular ve Tartışma” kısmında BRT ağzları ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi ve söz varlığı bakımından ele alınmıştır; takip eden sözlük bölümünde BRT’nin ayırıcı söz varlığına yer verilmiştir. Ayrıca incelemede kullanılan verilerin alındığı *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* ve *Michiel Martelini Derlemesi*’ndeki metinlere de ikinci kısımda yer verilmiştir.

“Bulgular ve Tartışma” kısmından hareketle 17. yüzyıl BRT’nin ayırıcı ses özellikleri şunlardır:

Kelime sonunda /ı/, /i/, /u/, /ü/ yerine sadece /i/ bulunması:

[MMD]: cözi, yüzi, oldi, dogri, tangri, yavri; [Komşu dillere geçen kelimeler]: alti, köti (34, 35).

Tek varyantlı ekler:

[MMD]: sarılmış, ceymiş, yapmış; [Evliya Çelebi Seyahatnamesi]: olmuşik, demişüm, kalkmış (38, 39).

Dudak uyumsuzlukları:

[MMD]: baktugum, cünahum, benüm, virdüm, cidersün, sevdücegüm, durmayup; [Evliya Çelebi Seyahatnamesi] büräderümsün, elümden, yanuma, demişüm, yanarsun, ölelüm mi, göreyüz (43-47).

/ö/ > /ü/ daralması:

[MMD]: bülük, dügmeli, düdüüm, süyledüm, ügredürler, üldürsün; [Komşu dillere geçen kelimeler]: [Komşu dillere geçen kelimeler]: bürek, çümür, çüpri, çürek, çüstek, düşek, ülüm, ümür, üzür (48-49).

/g/ > /c/ değişmesi:

[MMD]: ceçen, celdün, ceymiş, cibi, cidem, cönül, cöz, cül, cünahum, cündüz, cüzel; [Komşu dillere geçen kelimeler]: cecelik, cemi, cevşek, cizli, cözlük, cünah (53-55).

/k/ > /ç/ değişmesi:

[Evliya Çelebi Seyahatnamesi]: çelam; [MMD]: çervani, çirpücüm, misçin, meçanım, zeçat, hünçarum; [Komşu dillere geçen kelimeler]: çafır, çereviz, çitap, çör, çöpek, çümür, çöşk, çürk (56-57).

/ŋ/ > /n/ değişmesi:

[MMD]: bana, benzer, sana, senün, mevlan; [Evliya Çelebi Seyahatnamesi]: düşmanlarımızun, hānun, hazretinizden, celdün, seversen; [Komşu dillere geçen kelimeler]: bunar, benze- (58-69).

İki ünlü arası ve hece sonunda /g/ ve /ğ/ seslerinin korunması:

[Evlıya Çelebi Seyahatnamesi]: ağacıgımızdır, bağana, bağırsak, oğlanum, yigit; [MMD]: açığı, agalar, ağlayup, armaganum, bağışlar, bagrun, begler, kulagunda; [Komşu dillere geçen kelimeler]: ege, bogaz, yogurt, yağız, ugur, ciger, düğme (60-62).

İkiz ünsüzlerde tekleşme:

[MMD]: alahi, cüler, teseli, arti, etün, itügümi, oka, osun; [Evlıya Çelebi Seyahatnamesi]: zavalı, amā, hamāma, serhadümüze, gelmisik; [Komşu dillere geçen kelimeler]: alah, dikat, müderis, müezin, müfetiş, teveçeli (65-67).

/h/ düşmesi:

[MMD]: aşı, asret, oka, ünsüne; [Komşu dillere geçen kelimeler]: ayvan, alayık, asım, aram, amam, eçim, emşeri, isap, izmet (67-68).

17. yüzyıl BRT ağızlarının ayırıcı söz varlığı olarak şu kelimeler tespit edilmiştir: afendi, aza- “iste-“, bana “kaplıca”, becene “ordugâh”, bre ~ bire, cel-, cibi, çervani, esi “sen”, kakomir “bahtsız”, manca, piz “biz”, puşka “tüfek”, sipsi “lüle” ...

Sözlük kısmında EÇS, MMD, komşu dillere geçmiş kelimeler ve Rumelili şair ve yazarların dilinde tespit edilmiş kelimelerden oluşan 848 kelimelelik bir 17. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi söz varlığı yer alır.

İncelemenin sonunda elde edilen veriler şunlardır:

a. Çağdaş BRT ağızlarına özgü bazı özelliklerin 17. yüzyıl BRT ağızlarında bulunması: g- > c- cel-, cit-; k- > ç- çelam, çümür; ŋ > n bulduna, senün; ö > ü ülüm, bülük.

b. BRT’de bulunan +sIK ekinin 17. yüzyılda BRT ağızlarında bulunmaması.

c. 17. yüzyıl BRT ağızlarındaki *benüm*, *bizüm*, *senün* gibi dudak uyumsuzluklarının çağdaş BRT ağızlarında bulunmaması.

ç. +isün, -(y)AIUz gibi ekler bir yolla; h- düşmesi, ö > ü değişimi iki yolla; ı, i, u, ü > i, iki ünlü arası ve hece sonunda /g/ ve /ğ/’nin korunması üç yolla belirlenebilmektedir.

d. Oğuzcanın dil tarihi ile ilgili bazı verilere ulaşılmıştır. Örnek olarak Oğuzcanın bazı ağızlarında 17. yüzyılda /ŋ/ ünsüzü damaklılığını yitirmiş olmalıdır.

e. 17. yüzyıl BRT’de -misik ağzı ~ -mısık ağzı, /ŋ/ ağzı ~ /n/ ağzı, /g-/ ağzı ~ /c-/ ağzı gibi farklı ağızların bulunması muhtemeldir.

f. Emir-istek çokluk 1. şahıs çekiminde -(y)AyUz, -(y)AmIz, -(y)AIİK, -(y)AIUz, -(y)AsIK biçimlerinin de kullanıldığı bu inceleme ile tespit edilmiştir.

Prof. Dr. Gürer Gülsevin tarafından hazırlanan bu eserde 17. yüzyıl BRT özellikleri, 17. yüzyılda yazıya geçirilmiş eserlerdeki verilerin incelenmesi ile tespit edilmiştir. *Michiel Martelini Derlemesi* Latin harfleri ile yazıya geçirilmiş bir transkripsiyon metnidir ve çalışmanın en önemli veri tabanını oluşturmaktadır. Transkripsiyon metinlerinden bazılarının kendi içinde çeşitli problemleri olsa da Türkçenin ünlü ve ünsüzlerini daha açık ortaya koydukları kabul edilen bir gerçektir. Bir 17. yüzyıl eseri olan *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi*’nde de BRT ağız özellikleri yer almaktadır. Gülsevin, bu iki kaynağı birbirini kontrol eden kaynaklar olarak da kullanmış; bir kaynaktaki veriyi diğer kaynakla kontrol etme imkânı bulmuştur. Komşu dillere

geçen kelimeler, bu iki asıl kaynaktaki verilerin sağlamasının yapıldığı son veri tabanıdır. Yıllardan beri transkripsiyon metinleri üzerinde çalışan bir araştırmacı olarak “Yazarın Türkçe seviyesi, eserin Türkçe bilgisinin doğruluğu” gibi sorulara muhatap olmuşumdur. Transkripsiyon metinlerinin verilerine göre nasıl tarihî gramer incelemelerinin yapılabileceği, bu metinlerin Türkçenin tarihî ses ve hatta biçim bilgisi verileri bakımından Arap harfli metinlerden üstün olduğu Gürer Gülsevin ve proje ekibi tarafından da sistemli olarak ortaya konmuştur. Transkripsiyon metninin verilerini bir başka transkripsiyon metni veya Seyahatname gibi dilin farklı varyantlarının da kaydedildiği bir eserle sağlama yapmak ulaşılan sonuçların bilimselliğini en üst düzeye çıkaracaktır. Gürer Gülsevin, bu eserde Latin ve Arap harfleri ile yazılan iki eserin verilerini birbiri ile kontrol ederek daha kesin sonuçlara ulaşabilmiştir. Türkçenin tarihî bir ağzını inceleyebilme düşüncesini mümkün olan en uygun metotla gerçekteşiren ve tarihî ağz incelemelerinin kapısını aralayan Gürer Gülsevin’e transkripsiyon metinlerinin verileri ile Osmanlı Türkçesi dönemini yorumlamaya çalışan bir araştırıcı olarak müteşekkirim. Kitabın oluştuğu projede görev alan Alpay İğci (Kendisinin 21 transkripsiyon metnini bugünkü Latin alfabesine aktarması takdire şayandır.), Aydın Güler, Yiğit Seyis ve Adiye şimşek’e de ayrıca teşekkür ederim.